

DRAGOVAN ŠEPIĆ

Alfredo Breccia, „Jugoslavia 1939—1941.
Diplomazia della neutralita” i historiografska
debata o politici i neutralnosti Jugoslavije
u drugom svjetskom ratu

U Milanu (Ed. Giuffré) je, u listopadu 1978, objavljena opsežna knjiga (str. 811) o Jugoslaviji u razdoblju neutralnosti. Autor Alfredo Breccia profesor je povijesti međunarodnih ugovora i međunarodne politike na Fakultetu političkih nauka u Messini i profesor povijesti istočne Evrope na Međunarodnom sveučilištu društvenih nauka u Rimu. Studirao je na Fakultetu političkih nauka Sveučilišta u Rimu u poznatog povjesničara diplomatske povijesti Marija Toscana, kod kojeg je i doktorirao 1966. s tezom o istoj temi. Napisao je više rasprava iz povijesti međunarodne politike i pokazuje posebno zanimanje za problematiku povijesti jugoslavenske vanjske politike. Ubraja se u one malobrojne talijanske povjesničare koji poznaju hrvatski ili srpski jezik, prate našu historiografiju i istražuju u jugoslavenskim arhivima. Breccia je stoga imao vrlo dobre uvjete da obradi svoju temu s potrebnom stručnom spremom a iz citiranih dokumenata i literature vidi se da dobro poznaje ne samo objavljene diplomatske dokumente, memorijalistiku i historiografiju o tom razdoblju jugoslavenske i svjetske povijesti nego i fondove diplomatskih i ostalih arhiva Italije, Jugoslavije, Velike Britanije i Sjedinjenih Država.

Naslov knjige »Jugoslavija 1939—1941. Diplomacija neutralnosti« ukazuje na osnovnu temu koju obrađuje, naime na jugoslavensku vanjsku politiku od izbijanja drugoga svjetskog rata do napada osovinskih sila na Jugoslaviju. U središtu pažnje je, dakle, diplomacija dviju vlada Dragiše Cvetkovića, u kojima je ministar vanjskih poslova bio A. Cincar-Marković. Budući da je vanjsku politiku uistinu usmjeravao i vodio sam knez namjesnik Pavle, zapravo je riječ o osvjetljavanju i ocjeni njegove politike. Knjiga je podijeljena na osam poglavlja: I — Izbor neutralnosti (veljača—travanj 1930), II — »Taktička« neutralnost prema silama Osovine (travanj—lipanj 1939), III — »Strategijska« neutralnost prema zapadnim demokracijama (lipanj—rujan 1939), IV — Politika ravnoteže u praksi (rujan 1939—lipanj 1940), V — Politika neutralnosti u krizi (lipanj—studen 1940), VI — Približavanje silama Osovine (studen 1940 — veljača 1941), VII — Pristup Tripartitnom paktu (veljača—ožujak 1941), VIII — Državni udar i komadanje Jugoslavije (ožujak—travanj 1941). Knjiga završava Zaključkom, iscrpnom kritičkom bibliografijom i Kazalom imena.

Pisac je u svojoj knjizi, kao što je vidljivo već iz spomenutih naslova poglavlja, pratio sve faze razvoja jugoslavenske vanjske politike od 1939. do 1941. Osjetljivao je uvjete u kojima se ona vodila, i međunarodne i unutrašnjopolitičke, i ispitivao njene ciljeve i metode kako bi našao odgovor na neka važna pitanja, među kojima čini se da ga je osobito zaokupljalo pitanje, jer ga ističe već na početku knjige, naime »jesu li jugoslavenski narodi mogli biti pošteđeni žalosnih tragedija rata i njegovih strašnih posljedica«.

Breccia nije, dakako, prvi koji je sebi postavio takvo pitanje, kao i mnoga ostala na koja je nastojao dati što je moguće objektivniji odgovor. Jer, o politici neutralnosti kneza Pavla polemiziralo se i diskutiralo još u toku rata a pogotovo nakon njega, najviše među jugoslavenskim političarima u emigraciji,¹ a kasnije je ona postala i predmet znanstvenih istraživanja i proučavanja. Diskusije i istraživanja kretali su se oko nekoliko osnovnih problema: oko pravog karaktera i ciljeva politike neutralnosti Jugoslavije; o značaju Bečkog protokola od 25. ožujka 1941, odnosno ulaska Jugoslavije u Trojni pakt, i o genezi i posljedicama državnog udara od 27. ožujka 1941.

Što se tiče jugoslavenske politike neutralnosti, u političkim polemikama, a i u znanstvenim studijama, razvijale su se dvije teze: prva, koja je isticala da je knez Pavle samo formalno vodio neutralnu politiku a zapravo da je ta politika bila proosovinska, što se objašnjavalo tvrdnjom da su on i ministar vanjskih poslova Cincar-Marković bili germanofili i da je knez Pavle išao za tim da zamijeni na prijestolju kralja Petra, i druga, koja je dokazivala kako je politika neutralnosti bila u tadašnjim prilikama jedino moguća i kako je odražavala realističko gledanje na situaciju u Jugoslaviji i u svijetu, a bila je uistinu »politika od nužde« da bi se dobilo u vremenu za unutrašnju političku konsolidaciju i jačanje obrambene sposobnosti zemlje, u očekivanju pogodnog trenutka za intervenciju na strani zapadnih demokracija.

Razumljivo da je historiografija bila opreznija u svojoj ocjeni politike kneza Pavla nego što su to bili političari i državnici u svojim polemikama ili memoarima. Ona je politiku neutralnosti Jugoslavije analizirala i objašnjavala, nastojeći prvenstveno istražiti međunarodne i unutrašnje prilike u kojima se vodila i utvrditi prave ciljeve i težnje njenih protagonista. U studijama povjesničara posvećena je velika pažnja politici velikih sila u jugoistočnoj Evropi, njihovim suprotnostima, trenutačnim i trajnijim ciljevima u tim osjetljivim zonama, tako da je stvorena čvršća baza za objektivnije sagledavanje mogućnosti koje su imale pojedine male zemlje, među njima i Jugoslavija, da vode neutralnu politiku. Glavne priloge proučavanju imperijalističke politike velikih sila na Balkanu dali su britanski, američki, talijanski, francuski, sovjetski i njemački povjesničari, ali i jugoslavenska historiografija je na tom polju dala korisne rezultate, posebno za upoznavanje politike Trećeg Reicha i fašističke Italije na Balkanu, naročito prema Jugoslaviji. Živko Avramovski je 1961. napisao temeljitu

¹ U toj su polemici sudjelovali D. Cvetković, R. L. Knežević, Vl. Stakić, I. Jukić, A. Smith-Pavelić i dr. i svojim memoarima K. Fotić (*The War We Lost*, New York 1948), Vl. Maček (*In the Struggle for Freedom*, New York 1957), I. Jukić (*Pogledi na prošlost, sadašnjost i budućnost hrvatskog naroda*, London 1965), M. Stojadinović (*Ni rat ni pakt*, Buenos Aires 1963).

studiju o sukobu interesa Velike Britanije i Njemačke na Balkanu uoči drugoga svjetskog rata u kojoj je osvijetlio položaj balkanskih država, da bi došao do zaključka kako su balkanske države bile svjesne opasnosti od Njemačke ali nisu mogle riješiti svoje sporove i zajednički braniti svoju nezavisnost, tako da su same pripremale teren da jednog dana postanu plijen fašističkih sila.² On je 1963. obradio i pitanje Albanije³ u jugoslavensko-talijanskim odnosima tog vremena, njemačku ekonomsku ekspanziju na Balkanu⁴ pokušaje stvaranje neutralnog bloka na Balkanu 1939. godine.⁵ Andrej Mitrović je 1971. obrađivao njemačke i talijanske težnje za stvaranjem »novog poretka« u jugoistočnoj Evropi i teoriju njemačke integracione ekonomije u pogledu Balkana,⁶ ističući posebno suprotnosti između Njemačke i Italije i s tim u vezi položaj Jugoslavije.⁷ I Bogdan Krizman je proučavao politiku Trećeg Reicha prema Jugoslaviji⁸ a Vojmir Kljaković je dopunio ranija istraživanja o njemačko-talijanskom sporazumu o podjeli interesnih sfera na Balkanu, osvrćući se posebno na Jugoslaviju.⁹ Sovjetsku politiku na Balkanu proučavao je Vuk Vinaver,¹⁰ a britansku Dušan Biber.¹¹ No sve su to parcijalne studije koje bacaju jasniju svjetlost samo na neke aspekte politike velikih sila na Balkanu. U svjetskoj historiografiji je mnogo učinjeno na istraživanju politike velikih sila. No, što se tiče same vanjske politike Jugoslavije u razdoblju njene neutralnosti i s njom tijesno povezane unutrašnje politike, koja ju je djelimično i uvjetovala, objavljeno je relativno malo studija. Najvažnije djelo koje objašnjava s mnogo nove dokumentacije politiku neutralnosti Jugoslavije jest knjiga američkog povjesničara J. B. Hoptnera »Yugoslavia in Crisis« (Jugoslavija u krizi) objavljena 1962. godine.¹² Hoptner je prikazao jugoslavensku politiku »iznutra«, prvenstveno na osnovi dokumenata iz privatnog arhiva kneza Pavla. On je uspješno povezo unutrašnju i vanjsku politiku, ističući naročito važnost sporazuma Cvetković—Maček od kolovoza 1939. kojim je imalo biti riješeno »hrvat-

² Sukob interesa Velike Britanije i Njemačke na Balkanu uoči drugog svjetskog rata, Istorija XX veka, Zbornik radova II, 1961.

³ Pitanje podele Albanije u razgovorima Stojadinović—Ciano januara 1939, Godišnjak Pokrajinskog državnog arhiva, Priština 1965.

⁴ Ekonomski i politički ciljevi njemačkih izvora naoružanja u balkanskim zemljama uoči drugog svjetskog rata, *Vojnoistorijski glasnik*, 1972, br. 2.

⁵ Attempt to Form a Neutral Bloc in the Balkans (September—December 1939), *Studia Balcanica*, Sofija 1971, IV.

⁶ Ergänzungswirtschaft: The Theory of an Integrated Area of the Third Reich in South-East Europe 1933—1941, *The Third Reich and Yugoslavia 1933—1945*, Beograd 1977.

⁷ Njemačke i italijanske težnje za »Novim poretkom« u jugoistočnoj Evropi, *Istorijski glasnik*, 1972, br. 2.

⁸ Hitlerov »Pothvat 25« protiv Jugoslavije, Zagreb 1953; *Isti*, Vanjska politika jugoslavenske države 1918—1941, Zagreb 1975.

⁹ The German-Italian Agreement on Spheres of Influence in the Balkans in Particular Reference to Yugoslavia, *The Third Reich* . . . n. dj.

¹⁰ Spoljnopolitička pozadina uspostavljanja jugoslovensko-sovjetskih diplomatskih odnosa 1940. god., Zbornik Matice srpske za društvene nauke, Novi Sad 1966.

¹¹ Ustaše i Treći Rajh. Prilog problematici jugoslovensko-njemačkih odnosa 1933—1939, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1964, br. 2; Britanske ocjene Stojadinovića i njegove politike, Fašizam i neofašizam, Zagreb 1976.

¹² New York and London 1962, str. 328.

sko pitanje«. Hoptner je nastojao opravdati vanjsku politiku kneza Pavla jačanjem Njemačke, popuštanjem Francuske i pogotovo Velike Britanije Hitleru i agresivnim težnjama Italije na Balkanu. Što se tiče jugoslavenske neutralnosti nakon izbijanja drugoga svjetskog rata, on upozorava da je Jugoslavija u ljetu 1939. uzalud nastojala da Francuska i Velika Britanija otvore balkansku frontu, da je položaj Jugoslavije oslabio porazom Francuske 1940. i da se nakon napada Italije na Grčku stegnuo oko Jugoslavije obruč koji je suzio mogućnost manevriranja. A upravo je tada britanska vlada zatražila od jugoslavenske vlade da Jugoslavija pritekne u pomoć Grčkoj. U ožujku 1941. Jugoslavija je bila zaokružena i njena vlada je bila u većem pravu da pregovara s Hitlerom nego što su bile britanska i francuska vlada 1938. i sovjetska vlada 1939. godine. Jugoslavija je, kaže Hoptner, pokušala 1941. ostati neutralna i otkloniti njemačku opasnost diplomatskim putem i ta je politika odgovarala situaciji u kojoj se našla, jer je čak i potpisom Trojnog pakta s određenim ograničenjima mogla biti od koristi Saveznicima. Međutim, velike sile, tvrdi Hoptner, ne dopuštaju malim državama luksuz neutralnosti i nezavisnog mišljenja, kad se same nađu u sukobu. Jugoslavija je mogla voditi politiku slobodne diplomatske akcije samo dok je na Balkanu postojala ravnoteža sila. Nakon napada Italije na Grčku u listopadu 1939, ravnoteža, koja je bila kamen temeljac jugoslavenske diplomacije neutralnosti, bila je poremećena i pred jugoslavenske državnike postavilo se pitanje odgovornosti za državni i nacionalni opstanak.

Odgovor na Hoptnerove teze došao je već nakon nekoliko godina. Ferdo Čulinović je 1963. objavio knjigu »27 mart«,¹⁸ u kojoj je obradio vanjsku i unutrašnju politiku Jugoslavije nakon pada vlade Milana Stojadinovića i pristup Jugoslavije Trojnom paktu. Na osnovi već objavljenih ali i nekih novih dokumenata analizirao je politiku neutralnosti kneza Pavla i uzroke pada Stojadinovićeve vlade, ističući da se dolaskom Dragiše Cvetkovića na čelo vlade vanjskopolitička linija Jugoslavije nije u bitnosti izmijenila. Međutim, nakon njemačke okupacije Čehoslovačke u ožujku 1939, francuska i britanska vlada pokazivale su više spremnosti da se odupru njemačkim agresivnim planovima i sada je nova jugoslavenska vlada nastojala obnoviti stare veze i odnose s njima i riješiti hrvatsko pitanje kako bi mogla spremna dočekati rat koji je bio na vidiku. On tvrdi, međutim, da je vlada Cvetković–Maček i dalje popuštala Njemačkoj i Italiji, dopuštajući njemačko uplitanje u unutrašnje prilike i jačanje njemačke ekonomske penetracije te se u svojoj politici neutralnosti sve više povezivala sa silama Osovine, dok nije konačno pristala i na ulazak Jugoslavije u Trojni pakt. Čulinović pobija mišljenje da je potpisivanje Bečkog protokola od 25. ožujka 1941. bilo samo odraz neotklonjive nužde i da je time Jugoslavija uspjela osigurati njemačko-talijansku garanciju svoje nezavisnosti, teritorijalnog integriteta i izbjeći da bude u nepogodno vrijeme uvučena u rat. On smatra da se osovinske »garancije« Jugoslaviji ne mogu shvatiti ozbiljno, jer sile Osovine ne bi bile pristale na te garancije da su ih smatrale suprotnim Trojnom paktu, koji je obvezivao i na vojnu suradnju. Osim toga, bilo je iluzorno vjerovati, kaže Čulinović, da bi Jugoslavija mogla sačuvati svoje snage da u povoljnom trenutku udari na Nje-

¹⁸ Zagreb 1965.

mačku i Italiju. Uostalom, tko je mogao vjerovati Hitlerovim obećanjima, pita se Čulinović. Njegov je zaključak da se Jugoslavija tim paktom obvezala kako će pomagati imperijalizam sila Osovine i njime je jugoslavenski suverenitet bio podređen ideološkom i političkom pa i vojnom interesu sila Osovine, što je bilo protivno raspoloženju naroda u Jugoslaviji, pa je nužno moralo dovesti do otpora i državnog udara 27. ožujka 1941.

Hoptner i Čulinović iznijeli su dvije suprotne teze koje su iziskivale daljnju temeljitu znanstvenu raspravu. Hoptnerovo su gledište dalje razradili, među ostalim, talijanski povjesničar Gian Luca André¹⁴, i njemački povjesničari Andreas Hillgruber¹⁵ i Philipp W. Fabry,¹⁶ a Čulinovićevo najizrazitije talijanski povjesničar Enzo Collotti.¹⁷ No tek će Breccia svojom knjigom pružiti nove materijale i argumente u prilog Hoptneru koji će njegovoj tezi dati punu težinu. Što se tiče jugoslavenske historiografije, u njoj se javlja sve veće zanimanje za to razdoblje jugoslavenske povijesti i niz većih ili manjih studija osvjetljava politiku kneza Pavla, vlade Cvetković-Maček i pristup Jugoslavije Trojnom paktu. Krizman je u nizu rasprava¹⁸ i svojoj već spomenutoj knjizi o vanjskoj politici Jugoslavije 1918–1941. iznio mnogo novih podataka, ne ulazeći u kritiku teza koje su se formirale o tim problemima. Tim materijalima omogućio je da se stekne objektivnija slika o uvjetima u kojima se vodila jugoslavenska vanjska politika u razdoblju neutralnosti Jugoslavije.

Krizman smatra da »smjena straže« (Cvetković umjesto Stojadinovića) nije unijela korekture u dotadašnji vanjskopolitički pravac jugoslavenske politike. Prema njemu, knez Pavle je glavnu opasnost za Jugoslaviju gledao u teritorijalnim ambicijama fašističke Italije i neko je vrijeme stoga vezivao svoje nade uz mogućnost otvaranja solunske fronte a pomišljao je i na formiranje bloka balkanskih država. Knez Pavle nije isključivao ni mogućnost da Jugoslavija stekne zaštitu Sovjetskog Saveza, iako je bio žestok protivnik komunizma. Krizman kaže da je knez Pavle potkraj 1940. nastojao srediti odnose sa silama Osovine paktom o nenapadanju i da na sastanku s Hitlerom, u Berghofu 4. ožujka 1941, unatoč Hitlerovu pritisku, nije obećao da će Jugoslavija pristupiti Trojnom paktu i da se tek Krunski savjet, 6. ožujka, jednoglasno izjasnio u načelu za pristup Jugoslavije Trojnom paktu, i to uz određene rezerve i ograde. No, zaključuje Krizman, iako je Bečki protokol o pristupu Jugoslavije Trojnom paktu bio lišen bitnih obveza pakta, već sama činjenica formalnog pristupa fašističkoj Osovini izazvala je nezadovoljstvo masa koje je

¹⁴ La guerra in Europa 1939–1941, Milano 1964.

¹⁵ Hitlers Strategie, Politik und Kriegsführung 1940–1941, Frankfurt a/M. 1965.

¹⁶ Balkan Wirren 1939–1941, Darmstadt 1966.

¹⁷ Penetrazione economica e disgregazione statale: premesse e conseguenze dell'agresione nazista alla Jugoslavia (*Collotti-Sala, Le Potenze dell'Asse e la Jugoslavia*, Milano 1974). Collotti ocjenjuje pristup Jugoslavije Trojnom paktu kao samoubilački čin vlade Cvetković-Maček, ističući kao motiv jugoslavenske ekspanzionističke ambicije što su se javile nakon talijanskog napada na Grčku.

¹⁸ Italija u politici kralja Aleksandra i kneza Pavla 1918–1941, *Časopis za suvremenu povijest*, 1975, br. 1; Odnosi Jugoslavije s Njemačkom i Italijom 1937–1941, *Historijski zbornik XXII*, 1964; Pristup Jugoslavije Trojnom paktu u proljeće 1941 god., *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 1970, br. 3–4.

poslužilo britanskoj diplomatskoj i tajnoj službi da pomognu državni udar 27. ožujka 1941.

Od ostalih priloga proučavanju problematike toga razdoblja jugoslavenske povijesti valja naročito istaknuti monografiju Ljube Bobana o Vlatku Mačeku i politici Hrvatske seljačke stranke,¹⁹ u kojoj se baca jasnija svjetlost na držanje vodstva HSS-a i utjecaj Mačeka na politiku kneza Pavla, posebno u kritičnim danima ožujka 1941. Vuk Vinaver obradio je približavanje Jugoslavije Sovjetskom Savezu, politiku Jugoslavije prema Italiji 1939–1941.²⁰ i jugoslavensko-britanski ugovor o isporuci naoružanja od 1940. godine.²¹ Avramovski je pisao o reagiranju jugoslavenske vlade na talijansku okupaciju Albanije,²² o bombardiranju Bitolja i ostavci generala Milana Nedića,²³ dok je Biber na osnovi britanskih dokumenata obradio pad Stojadinovićeve vlade.²⁴

O *državnom udaru od 27. ožujka 1941.* i politici vlade generala Dušana Simovića do napada osovinskih sila na Jugoslaviju u svjetskoj historiografiji nema nekih većih studija ili posebnih monografija. Hoptner piše o tome na kraju svoje knjige.²⁵ Prema njemu, državni udari su u tradiciji srpske povijesti. Državni udar od 27. ožujka objašnjava nezadovoljstvom nekih srpskih oficira koje je knez Pavle smijenio s rukovodećih položaja, njegovim odbijanjem da vrati vlast velikosrpskim političarima ili Ujedinjenoj srpskoj opoziciji, koja je bila protiv sporazuma Cvetković–Maček i stvaranja Banovine Hrvatske kao i protiv politike neutralnosti. U objašnjavanju državnog udara Hoptner ističe ulogu generala Bore Mirkovića, Bogoljuba Ilića i Dušana Simovića kao i Srpskog kulturnog kluba a upozorava, ali ne dokumentira, ulogu britanske tajne službe SOE. O tome pišu nešto više britanski povjesničari Phyllis Auty,²⁶ Elisabeth Barker²⁷ i pogotovo D. A. Stafford,²⁸ iznoseći podatke koji omogućuju da se svede na pravu mjeru važnost koju je imala britanska tajna aktivnost u Beogradu.

U Jugoslaviji se pisalo mnogo o državnom udaru od 27. ožujka, ali uglavnom publicistički i u manjim prilogima. Prvi je Čulinović posvetio već spomenutu posebnu knjigu (»27. mart«) tome presudnom događaju u našoj povijesti, tražeći uzroke prevrata u politici kneza Pavla i vlade Cvetković–Maček. On je osvijetlio tajne pripreme za rušenje te vlade, zatim pitanje rukovodstva državnog udara, način na koji je prevrat izvršen, formiranje Simovićeve vlade i odjek prevrata u zemlji i inozemstvu. Prema njemu, prevrat se može objasniti prvenstveno unutrašnjim stanjem

¹⁹ Zagreb 1974.

²⁰ Istarski zapisi, 1968.

²¹ *Vojnoistorijski glasnik*, 1960, br. 5.

²² *Istarski glasnik*, 1963, br. 1.

²³ *Glasnik*, 1963, br. 1.

²⁴ Istorija XX veka. Zbornik radova VIII, 1966.

²⁵ Str. 247–292.

²⁶ *Some Aspects of British-Yugoslav Relations in 1941, The 1941 Revolt in Yugoslavia and Europe*, Beograd 1973.

²⁷ *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, London 1976.

²⁸ *SOE and British Involvement in the Belgrade Coup d'Etat of March 1941*, *Slavic Review*, 1977, br. 3.

u zemlji, osovinskim pritiskom na Jugoslaviju i slobodarskim duhom naroda koga je povijesna tradicija upućivala na otpor. Državni udar bio je u biti izraz narodnorevolucionarnog previranja a proveli su ga oficiri, no s osloncem na raspoloženje u zemlji i svijetu, upozorava Čulinović. Značaj događaja on vidi u rušenju proosovinskog Namjesništva kneza Pavla, čime je Osovini dan povod za napad i okupaciju Jugoslavije, a time su stvoreni prethodni uvjeti za unutrašnje i vanjskopolitičko oslobođenje Jugoslavije. U ostalim radovima jugoslavenskih povjesničara obrađuje se, također, geneza državnog udara od 27. ožujka i njegove posljedice, iznose neki novi podaci ili dokumenti i osvjetljavaju razni aspekti problema,²⁹ no nema još neke nove cjelovitije monografije. Isto tako ni o politici Simovićeve vlade do napada na Jugoslaviju i kapitulacije jugoslavenske vojske.

Kao što se može zaključiti, u historiografiji je mnogo urađeno na istraživanju i objašnjavanju politike neutralnosti Jugoslavije u drugom svjetskom ratu, o pristupu Jugoslavije Trojnom paktu i državnom udaru od 27. ožujka i u njoj još uvijek postoje dvije suprotne teze koje se hrane novim dokumentima i studijama.

Među tim studijama posebnu pažnju zaslužuje najviše već spomenuta knjiga Alfreda Breccie »Jugoslavija 1939–1941. Diplomacija neutralnosti« jer je to najpotpunije i najcjelovitije djelo o jugoslavenskoj vanjskoj politici u razdoblju neutralnosti. Breccia je znanstvenoj debati o jugoslavenskoj politici neutralnosti dao nov važan doprinos, koristeći se do sada objavljenim dokumentima i još neobjavljenim iz jugoslavenskih i inozemnih arhiva kao i svom, ili gotovo svom, literaturom o toj problematici.

Breccia je, kao što sam ističe u predgovoru knjige, nastojao svojim radom »produbiti, proširiti i ispraviti Hoptnerova istraživanja«. U svojoj knjizi pokušava dati argumentirani i dokumentirani odgovor na pitanje oko kojeg se vodila polemika i debata, naime je li Jugoslavija politikom kneza Pavla mogla izbjeći rat a zatim, kao povjesničara koji se posvetio diplomatskoj povijesti, zanimalo ga je, također, da ispita kakve su mogućnosti postojale u to vrijeme da mala država kao što je Jugoslavija samo politikom neutralnosti izbjegne pristupanje jednom od blokova zaraćenih strana.

Premda nastavlja na Hoptnera, Breccia prilazi problemu politike neutralnosti Jugoslavije na nešto nov način i unosi neka nova gledišta. On tvrdi da nakon pada Stojadinovićeve vlade u veljači 1939. nastupa nov pravac u jugoslavenskoj politici. Dakle, ne slaže se s onima koji misle da je u biti riječ o istoj politici i da su promjene bile samo formalne. Doduše, već je Stojadinović, kad mu je knez Pavle povjerio sastav vlade, dobio zadatak da riješi unutrašnje probleme zemlje, naročito hrvatsko pitanje, kako bi Jugoslavija mogla dočekati budući rat spremna. Stojadinović, međutim, nije umio naći načina da postigne sporazum s HSS-om, kaže Breccia, a vanjsku je politiku vodio tako da ju je u praksi doveo do svrstavanja uz Osovinu, pokušavajući osigurati Jugoslaviji teritorijalne koristi u okviru ekspanzionističke politike Osovine. Knez Pavle je nazrijevao opasnosti od Stojadinovićeve politike i nastojao da Jugoslavija vodi politiku neutralnosti. Ta je politika neutralnosti, prema piscu, imala »taktički pravac«

²⁹ Valja upozoriti na neke nove podatke koje iznosi *Jovan Marjanović* u svojoj knjizi »Draža Mihailović između Britanaca i Nemaca«, Zagreb 1979, str. 11–47.

prema silama Osovine a »strategijski pravac« prema Francuskoj i Velikoj Britaniji. Preokret u jugoslavenskoj politici bio je motiviran opasnošću koja je Jugoslaviji prijetila od Italije i išao je za tim da se od Njemačke i zapadnih sila dobiju garancije protiv talijanskih agresivnih namjera kao i da se na unutrašnjem planu zaključi sporazum s HSS-om u cilju rješavanja hrvatskog pitanja, što je i postignuto zaključenjem sporazuma Cvetković—Maček u kolovozu 1939.

»Taktika« neutralnosti imala je omogućiti Jugoslaviji održavanje dobrih odnosa sa silama Osovine i sa zapadnim silama, ali također iskorištavanje rivaliteta koji je postojao između Njemačke i Italije na Balkanu, kako bi se Jugoslavija zaštitila od njihovih ekspanzionističkih težnji.

Bojeći se nakon poraza Poljske zajedničke njemačko-talijanske akcije na Balkanu, knez Pavle je, prema autoru, htio da se već na početku rata ukloni talijanska opasnost i u tom je cilju predlagao Parizu i Londonu da se povede preventivan rat protiv Italije i na Balkanu otvori druga fronta, što bi Jugoslaviji omogućilo slobodu akcije pa i suradnju sa zapadnim silama u borbi protiv Njemačke. Britanska vlada je, međutim, odbila jugoslavenske prijedloge i jugoslavenska se politika tada prilagođavala politici Osovine, iako je bila svjesna talijanske opasnosti. Takva »taktika« neutralnosti prema Osovini omogućavala je Jugoslaviji da pomaže zapadnim silama u njihovu nastojanju da Italija zadrži stav nezaraćene sile. Tom cilju je imao služiti i britanski plan o stvaranju bloka neutralnih država na Balkanu, koji nije bio ostvaren ne samo zbog krivnje Saveznika nego i zbog nesposobnosti balkanskih država da riješe svoja sporna pitanja i da se slože u cilju obrane svoje nezavisnosti. Takvom svojom politikom Jugoslaviji se, prema autoru, otvarala također mogućnost da slijedi svoj »strategijski« cilj i podrži francuski plan o otvaranju druge fronte na Balkanu (Solun). Međutim, svi su ti planovi propali. Britanska i francuska vlada nisu bile spremne obvezati se da će Jugoslaviji priteći u pomoć, ukoliko bude napadnuta od Italije, i stoga je knez Pavle nastavio voditi svoju politiku »taktičke« neutralnosti prema silama Osovine. Unatoč svom anti-komunizmu, nastojao je postići, također, približavanje Sovjetskom Savezu, kako bi time ojačao svoju »taktičku« neutralnost prema silama Osovine i »strategijsku« prema Francuskoj i Velikoj Britaniji, jer nije isključivao mogućnost da Njemačka napadne Sovjetski Savez, što bi omogućilo da Jugoslavija stane na stranu Saveznika.

U toj prvoj fazi svoje diplomacije neutralnosti, koju Breccia karakterizira kao »taktiku«, Jugoslavija je sačuvala slobodu akcije na političkom i vojnom planu, ali je morala popuštati silama Osovine na ekonomskom planu i zadovoljavati njihove ekonomske potrebe i zahtjeve.

No, padom Francuske u lipnju 1940. više nije bilo moguće nastaviti s tadašnjom diplomacijom i Jugoslavija je morala popuštati i političkim zahtjevima sila Osovine. Ali, budući da je sovjetska diplomacija, nakon obnove diplomatskih odnosa s Jugoslavijom, hrabrila jugoslavensku vladu da pruži otpor njemačkim ekspanzionističkim težnjama na Balkanu, došao je do zaključka da sporazum Molotov-Ribentropp nije predviđao podjelu interesnih sfera na Balkanu i da će vjerojatno doći do rata između Njemačke i Sovjetskog Saveza. Lavirao je tada između sila Osovine i Sovjetskog Saveza kako bi izbjegao njihov mogući sporazum na štetu Jugosla-

vije i dočekaao sukob između njih. Međutim, Hitler je, nakon neuspjeha da postigne konačni sporazum sa Staljinom i poslije poraza talijanske vojske u Grčkoj, odlučio raščistiti stav Jugoslavije, jer je htio da ima sigurna leđa u slučaju napada na Grčku i planiranog napada na Sovjetski Savez. Sile osovine sada zahtijevaju da Jugoslavija stane otvoreno na njihovu stranu.

Breccia objašnjava kako je knez Pavle nastojao izbjeći alternativu pristupa Trojnom paktu ili rata, prilagođivanjem svoje »taktike« neutralnosti novonastaloj situaciji, što mu je bilo olakšano teškim položajem Italije, njemačko-talijanskim rivalstvom na Balkanu, približavanjem Mađarske Jugoslaviji i nastojanjem Hitlera da se Jugoslavija ne umiješa u talijansko-grčki rat, kao i njemačkim pripremama za napad na Sovjetski Savez. Knez Pavle je konačno, pod pritiskom, odlučio da Jugoslavija pristupi Trojnom paktu, ali je vješto iskorištavao situaciju da privoli Hitlera na obvezu da će nezavisnost, suverenitet i integritet Jugoslavije biti poštivani i da se od nje neće zahtijevati prijelaz trupa preko njenog teritorija niti vojna pomoć, čime je Pakt bio »ispražnjen od svog stvarnog sadržaja« a Jugoslavija stekla privilegirani položaj unutar Trojnog pakta. Breccia smatra da prigovor kako Hitlerove garancije nisu imale realne vrijednosti ne stoji, jer je pristup Trojnom paktu bio jedino moguće rješenje a ono je ipak omogućavalo knezu Pavlu da momentano očuva zemlju izvan rata i da »spasi 'strategiju' neutralnosti koja je išla za tim da se sačuvaju snage u očekivanju da sazriju uvjeti koji će omogućiti stupanje o bok zapadnih demokracija«. Uporan otpor njemačkim pritiscima imao je posljedice za Hitlerove planove i operacija »Marita« bila je odložena za pun mjesec dana.

Breccia zauzima poseban stav i prema državnom udaru od 27. ožujka. On kaže da je Čulinović u pravu kada tvrdi kako je taj vojni »Putsch« bio izraz narodnorevolucionarnog previranja, ali smatra da on potcjenjuje unutrašnje i vanjske snage koje su to raspoloženje determinirale. To su bile Ujedinjena srpska opozicija, vojni krugovi i pravoslavna crkva, koji nisu htjeli da Srbi izgube svoj dominantni položaj u Jugoslaviji. Zatim, britanska vlada (diplomacija i SOE) koja je pomogla te unutrašnje opozicione snage, unatoč tome što je bila svjesna da s vojnog stajališta žrtvovanje Jugoslavije neće donijeti znatnije koristi a bit će beskorisno i na političkom planu. No, tvrdi Breccia, ona je računala s time kao s moralnim faktorom, s primjerom herojskog otpora protiv nacifašizma u trenucima njegova apogeja. »Uloga Britanaca, kaže Breccia, ne baca sjenu na herojski duh pobune, ali ukazuje na manipuliranje na štetu jugoslavenskog naroda, posebno Srba, koji su sišli na ulice uvjereni da će iskupiti izdaju koje uistinu nije bilo i da udruže svoje snage s onima Velike Britanije, koja u to vrijeme nije bila u stanju pružiti pomoć, i s onima Sovjetskog Saveza, koji nije imao nikakve namjere dopustiti da bude uvučen u rat.« Prema mišljenju Breccie, državni udar od 27. ožujka srušio je sve preduvjete za nastavak vođenja politike neutralnosti koja je imala izgleda da održi Jugoslaviju izvan rata. Simovićeva se vlada požurila priznati sve ugovore zaključene od prijašnjih vlada, dakle i Trojni pakt, i postavila je samo pitanje »tajnih klauzula«, koje su bile povoljne za Jugoslaviju, da bi dobila na vremenu za povlačenje vojske prema Solunu. Ali Hitler je već

bio donio odluku o napadu na Jugoslaviju, tako da su svi pokušaji vlade da se izbjegne napad na Jugoslaviju (koje autor prikazuje vrlo iscrpno) bili uzaludni.

Kao što je vidljivo, Breccia je svojom analizom politike neutralnosti Jugoslavije proširio, produbio i dopunio Hoptnera, čime je pružio nove argumente u prilog obrane diplomacije neutralnosti koju je vodio knez Pavle. On je tu diplomaciju obradio u tančine, prateći je kroz sve njene faze i osvjetljavajući je sa svih aspekata. Breccia je, uz to, raščistio i neka sporna pitanja o kojima se raspravljalo u političkim polemikama i historiografskim radovima, kao što su navodni planovi kneza Pavla da se dočepa prijestolja, Mussolinijevi planovi o stvaranju NDH, držanje predsjednika HSS-a Vl. Mačeka, bombardiranje Bitolja, jugoslavensko zahtijevanje Soluna, britanska obećanja o reviziji granice s Italijom, navodno posredovanje Mussolinija između Berlina i Beograda nakon 27. ožujka itd. Njegova knjiga je izvanredno dokumentirana, sadržajno bogata i zbog svoje visoke znanstvene razine ostat će, vjerojatno, još dugo vremena fundamentalno djelo o vanjskoj politici Jugoslavije u razdoblju neutralnosti 1939—1941, iako se njome, dakako, ne zaključuju daljnja istraživanja i historiografske debate o njenoj složenoj i umnogome osjetljivoj problematici.